

Truszczyński, Mareks

Mazowsze : od prapoczątków do państwa piastowskiego

Zeszyty Naukowe Ostroleckiego Towarzystwa Naukowego 25, 195-206

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAZOWSZE: OD PRAPOCZĄTKÓW DO PAŃSTWA PIASTOWSKIEGO

MAZOVIA: FROM THE PREHISTORY TILL THE REIGN OF THE PIASTS

Pytanie brzmi: czym jest oraz gdzie się znajduje Mazowsze? W zależności od tego, czy chce się udzielić odpowiedzi związanej z kulturą, polityką, historią, czy też geografią, będzie się określało Mazowsze w całkowicie odmienny sposób. Mazowsze to kraina geograficzna, i jako taka posiada dwa rodzaje swych limesów: punkty osadzone na ziemi, jak również odpowiednie uwarunkowania historyczne. Jeśli chodzi o tę pierwszą kategorię, to punktami osadzonymi na ziemi mogą być techniczne granice¹ ustanowione przez człowieka², jak również granice przyrodnicze³. Na pierwszy aspekt człowiek – jak sama nazwa wskazuje – ma wpływ, poprzez tworzenie zróżnicowanej mapy gospodarczej, politycznej, ekonomicznej etc. Z kolei na uwarunkowania przyrodnicze, stanowiące efekty naturalnych⁴ zdarzeń (przynajmniej teoretycznie) nie ma on żadnego wpływu. Uwarunkowania historyczne, czyli wytyczanie granic państw i granic geograficznych w wyniku wydarzeń *stricto* politycznych i społecznych, są uzależnione od człowieka. Nawet jednak wielkokalibrowe działania historyczne⁵ nie są w stanie wpłynąć na odwieczne prawa przyrody, istnienie i granice ekosystemów⁶ etc.

---

* proboszcz parafii Szulborze Wielkie

¹ M. Przewoźniak, *Konflikty miasto – środowisko przyrodnicze*, „Przegląd Geologiczny” 1989, t. LXI, z. 1 – 2, s. 51–62.

² A zatem podział administracyjny.

³ Np.: rzeki, lasy, góry, wąwozy etc.

⁴ Oczywiście, naturalny efekt może mieć zarówno naturalny (tzn. niezależny od człowieka) powód, jak również powód stanowiący wynik jego działalności (np. powstanie osuwiska na skutek wydobywania przez człowieka jakiejś kopaliny, co zaowocowało powstaniem szkód górniczych).

⁵ Porównanie do nomenklatury wojskowej ma swój głęboki sens i w taki, nieco potoczny, sposób można określić wojnę światową. W zetknięciu na przykład z konfliktem lokalnym czy też ruchawką powstańczą na niewielkim obszarze wojna ogólnoswiatowa to – zdecydowanie – zasadniczo większy kaliber.

⁶ Należy zastrzec jednak, że niszczycielskie działania człowieka mają swoje istotne przełożenie na stan środowiska naturalnego, a więc – bezpośrednio – na fakt istnienia lub wyginięcia gatunków zwierząt, krain geograficznych, fauny i flory.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że w przypadku Mazowsza pierwotnymi granicami były te, na które człowiek nie miał żadnego wpływu: geograficzne, kształtujące teren. Wiadomo jest, że osadnictwo koncentruje się wzdłuż biegu rzek⁷, i dokładnie w taki właśnie sposób napływali pierwotni osadnicy na teren, który dzisiaj zwie się Mazowszem.

Środkowy bieg Wisły to punkt odniesienia nie tylko dla procesu osadniczego na tym obszarze, ale również dla jego rozwoju ekonomicznego i społecznego⁸. Częste zmiany kierunku szerokiego koryta największej rzeki⁹ wytworzyły niziny (północną oraz południową¹⁰), które przeistoczyły się w Wysoczyznę Rawską. Oczywiście, zarówno Nizina Północnomazowiecka, jak i Nizina Południowomazowiecka stratyfikują się na pomniejsze krainy geograficzne¹¹. To właśnie w tej wysoczyźnie znajduje się, znacznie obszerniejsza, Kotlina Warszawska, która rozciąga się przez pierwotne koryto trzech rzek: Narwi, Bugu oraz Wisły. Na terenie tym istnieje obszar między innymi Puszczy Kampinoskiej, z najwyższymi na całym Mazowszu wzniesieniami (Góra Osownicka¹², okolice Chorzeli¹³ etc.). Z topograficznego punktu widzenia jest to obszar wybitnie nizinny o raczej płaskiej strukturze wysokościowej¹⁴, ewentualnie zaś równinny¹⁵.

Granice Mazowsza były (w aspekcie historycznym) cokolwiek labilne aż do XIII wieku, kiedy to zostały względnie ustabilizowane. Wcześniej książęta mazowieccy przejawiali tendencje zwiększanie zakresu Mazowsza, lecz zakończyło się to na wysunięciu się obszaru tej krainy geograficznej nieco na południe i znacznie na wschód. Istniały także sytuacje, w których grody nieleżące w ramach wytyczonych granic danego obszaru należały arbitralnie do jednego z nich, na przykład Mazowsza¹⁶. W ten sposób powstała sytuacja stabilności limesów, spośród których na przykład południowy był – *de facto* – granicą Małopolski¹⁷, tzn. dolnego biegu rzeki Radomki, jak również dorzecza Wieprza. W tym rejonie w zasadzie nie było istotniejszych grodów, może poza Liwcem¹⁸.

Najbardziej stabilna była granica wschodnia, która obejmowała dorzecze Narwi wraz z dorzeczem Muchawca¹⁹. Zachodnia granica Mazowsza oddzielała od ziemi łęczyckiej oraz Kujaw, które mieściły się w granicach Wielkopolski. A zatem tak jak na południu Mazowsze stykało się bezpośrednio z Małopolską, tak na zachodzie graniczy-

⁷ R. Racinowski, *Wprowadzenie do fizjografii osadnictwa*, Warszawa 1987.

⁸ M. Przewoźniak, *Kształtowanie środowiska przyrodniczego miast*, Gdańsk 2002.

⁹ Wisła zmienia bieg z północnego na północno-zachodni.

¹⁰ W literaturze przedmiotu bywa ona określana mianem „Środkowomazowieckiej”.

¹¹ Np. Wysoczyzna Płocka etc.

¹² 233 m n.p.m.

¹³ 235 m n.p.m.

¹⁴ Generalnie wahania od 60 m n.p.m. do 100 m n.p.m. na obszarze Niziny Mazowiecko-Podlaskiej.

¹⁵ Np. Równina Łowicko-Błońska.

¹⁶ Dotyczyło to choćby miejscowości Sieciechów, która nie leżała w obszarze Mazowsza, lecz jedynie na jego wysokości.

¹⁷ W ten sposób Małopolska oraz Mazowsze faktycznie stykały się ze sobą pod względem granicznym.

¹⁸ W mianowniku może to być zarówno forma „Liw”, jak i „Liwiec” – chodzi o tę samą miejscowość.

¹⁹ Jeden z prawych dopływów Bugu.

ło z Wielkopolską. Historyczne Kujawy są miejscem szalenie specyficznym etnicznie oraz dziejowo, także pod względem obszaru, jaki obejmowały. W zasadzie za obszar Kujaw²⁰ można uznać nawet tereny Bydgoszczy, Inowrocławia, Kruszwicy, Dobrzyńa etc.²¹ Niewątpliwie jest to obszar rozległy²², który stratyfikował się na pomniejsze części kulturowe oraz geograficzne, np.: ziemia dobrzyńska (paradoksalnie zaliczana do Mazowsza), która dzieliła się na trzy części: tę, która zlokalizowana była przy Skrwie, tę, która rozmieszczona była od strony Wisły, oraz tę, która znajdowała się od strony Drwęcy. W ten sposób ziemia dobrzyńska stanowiła swoiste „terytorium graniczne”, oddzielające od siebie Mazowsze oraz Prusy, jak również ziemię chełmińską²³.

Od północnej strony Mazowsze²⁴ graniczyło z Mazurami²⁵, przy czym to odgródenie obu krain geograficznych było kilkakrotnie zmieniane przez bieg historii, ze szczególnym uwzględnieniem wojen z Zakonem Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie. Jednakże zmiany terytorialne (w odniesieniu do tej granicy) nie były niczym specjalnym, jeśli tylko weźmie się pod uwagę przekształcenia tego typu, jakie zachodziły z innych stron Mazowsza (zachód, południe etc.). W każdym razie północny region Mazowsza składał się w dużej mierze z bagien oraz lasów, rozciągających się w zasadzie od Mławy aż po Biebrzę. Stanowiło to dość skuteczne odgródenie się od plemion bałtyjskich, czy też najazdów krzyżackich. Niewielkie zaludnienie pasa granicznego²⁶ i znaczne przeszkody terenowe zapewniały raczej dobrą ochronę słowiańskich plemion na Mazowszu.

Zatem, abstrahując od precyzyjnego określenia nazwy Mazowsza i poprzestając na powyżej wymienionych granicach geograficznych (Nizina Północnomazowiecka, Nizina Południowomazowiecka, Wysoczyzna Rawska, Kotlina Warszawska etc.), można przyjąć, że tereny składające się na wspólną nazwę „Mazowsza” są otoczone od zachodu Niziną Wielkopolską, od północy Pojezierzem Mazurskim, od wschodu zaś Niziną Podlaską²⁷. Od południa obszar szeroko rozumianego Mazowsza okalany był Równiną Kozienicką.

Z geomorfologicznego punktu widzenia obszar Mazowsza zawiera sporo wytworów lodowcowych, jak również niewiele bogactw naturalnych²⁸ z uwagi na dość specyficzne ukształtowanie poszczególnych pięter rozwoju geologicznego. Występuje tutaj także pewnego rodzaju podmokłość, powodowana spławnością rzek (szczególnie lewobrzeżnych²⁹ oraz prawobrzeżnych³⁰ dopływów Wisły) w okresie wiosennego przy-

²⁰ Można także zakładać, że na pewnym etapie rozwoju dziejowego Mazowsze obejmowało nawet część Kujaw, przy czym chodzi o te obszary, które znajdowały się od strony Wisły.

²¹ Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XII-XIV wieku*, Poznań-Warszawa 1974.

²² S. Zajączkowski, *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej*, Łódź 1951.

²³ Znajdowała się ona między trzema rzekami: Wisłą, Drwęcą, Osą.

²⁴ W zasadzie: Nizina Mazowiecko-Podlaska.

²⁵ Dokładniej: Pojezierzem Mazurskim.

²⁶ Należy jednakże podkreślić, że region północny (z czasem) znacznie rozbudował się zarówno ekonomicznie, jak również społecznie i ludnościowo.

²⁷ W jej ramach można wyszczególnić Wysoczyznę Siedlecką.

²⁸ W zasadzie spośród nich wymienić można tylko rudy darniowe, torf, złoża piaskowe oraz gliny, krzemień.

²⁹ Pilica, Bzura.

bierania. Efekty tego zjawiska można zaobserwować na grząskich terenach Puszczy Myszynieckiej, kotliny biebrzańskiej, Puszczy Kampinoskiej. Teren ogólnie pojmowanego Mazowsza zawierał w sobie także znaczne obszary lesiste, stanowiące puszcze zachodzące tu z różnych stron: zachodniej³¹, północnej³², wschodniej³³, południowej³⁴. Opis gleb³⁵, jak również szczegółowej fizjografii tego obszaru, znacznie wykracza poza temat, stąd właśnie po nakreśleniu kilku powyższych uwag o charakterze ogólnym przejść należy do zasadniczego określenia problemu Mazowsza w czasach od pierwszych Piastów do Konrada Mazowieckiego.

Po ukształtowaniu się tzw. antroporegionów Mazowsza (rejon płocki³⁶, środkowa Narew³⁷, zgodnie z nomenklaturą Kolberga³⁸, także Stare³⁹ Mazowsze⁴⁰ oraz Nowe⁴¹ Mazowsze⁴²), mniej więcej od III tysiąclecia przed Chrystusem, na tym obszarze zaczęły pojawiać się siedziby ludzkie, prowadzące gospodarstwa rolne oraz hodowlane. Wisła była zarówno podziałem Mazowsza na dwie części, jak również spoiwem ludzkiej aktywności na tym obszarze.

Osadnictwo prepiastowskie było wypadkową dwóch czynników na tym obszarze: zarówno postępującego przesuwania się kolejnych mas ludzkich, jak i napływania na ten teren zróżnicowanych grup ludnościowych. Neolit⁴³ na polskich ziemiach⁴⁴ można podzielić (*vide*: monumentalna praca Grygiela: t. I⁴⁵, t. II⁴⁶) na pięć⁴⁷ odmiennych kultur⁴⁸. Jedną z nich, o zasadniczym znaczeniu, stanowiła kultura tzw. amfor i pucharów

---

³⁰ Wkra, Narew.

³¹ Czyli: bolimowska, wiskicka, jaktorowska, gostynińska etc.

³² Czyli: mławska, janowska, mazuch, różańska, zagajnica etc.

³³ Czyli: dybła, zambrowska, czerwony bór, biała, jadowska, kamieniecka etc.

³⁴ Czyli: stromiecka etc.

³⁵ Notabene, Mazowsze ma raczej gleby bielicowe, pochodzenia glinianego i piaskowego. Występują także mady, znacznie zaś rzadziej torfowiska oraz mokradła.

³⁶ Wysoczyzna Płocka, Wysoczyzna Ciechanowska.

³⁷ Różan.

³⁸ Na przykład mowa o pracy Kolberga z 1888 roku (zob. O. Kolberg, *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, Kraków–Lwów–Warszawa 1888, t. IV: *Mazowsze Stare, Mazury, Kurpie*). Warto nadmienić, że Kolberg był (poza wszystkim innym, i o czym rzadko się wspomina) autorem kilku przewodników po Polsce, w których zawarł nie tylko wiedzę typowo geograficzną, lecz raczej historyczną i kulturową o ziemiach, które opisywał. W ten właśnie sposób powstał cykl na temat Mazowsza, czy też ziemi chełmskiej (nosił on tytuł: „Chełmskie – obraz etnograficzny”, i składał się z dwóch części wydanych w roku 1890).

³⁹ Mazowsze zachodnie.

⁴⁰ Wysoczyzna Siedlecka.

⁴¹ Mazowsze wschodnie.

⁴² Wysoczyzna Rawska, Kotlina Warszawska, dorzecze Bzury.

⁴³ Czas od mniej więcej połowy V tysiąclecia przed Chrystusem do przełomu XVIII i XIX wieku przed Chrystusem.

⁴⁴ L. Czerniak (red.), *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Grudziądz–Toruń 1994.

⁴⁵ T. Grygiel (red.), *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek*; t. I: *Wczesny neolit, kultura ceramiki wstęgowej rytej*, Łódź 2004.

⁴⁶ T. Grygiel (red.), *Neolit i początki...*, op. cit., t. II, cz. I–III: *Środkowy neolit, grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej*, Łódź 2004–2008.

⁴⁷ M. Kurgan-Przybylska, *Neolit na Górnym Śląsku*, Katowice 1991.

⁴⁸ S. Kozłowski, *Neolit preceramiczny na Kujawach?*, Warszawa 1991.

lejkowatych⁴⁹. Neolityczne topory kamienne na Mazowszu odkryto w dwóch wsiach⁵⁰ w dorzeczu Bugu.

Z kolei epoka brązu⁵¹ na Mazowszu to czas zmasowanych akcji osiedleńczych, jednakże proces ten toczył się znacznie wolniej⁵² oraz na mniejszą skalę niż na obszarach pozostałych części Polski⁵³ (np. południowej). Niewątpliwie jednak już około roku 1000 przed Chrystusem⁵⁴ obszar ziemi płockiej zasiedlony został przez przedstawicieli tzw. północnej kultury łużyckiej⁵⁵, na Mazowsze Centralne oraz Mazowsze wschodnie dotarli zaś przedstawiciele etnicznej grupy wschodniomazowieckopodlaskiej⁵⁶. Mniej więcej w tym czasie wytworzyła się rozbieżność zaludnienia między centralnymi regionami oraz wschodnimi częściami Mazowsza a pozostałymi elementami tej krainy geograficznej, które rozwijały się (ekonomicznie oraz ludnościowo) znacznie bardziej dynamicznie niż centralne oraz wschodnie obszary Mazowsza⁵⁷.

Okres lateński⁵⁸ to już czasy osadnictwa plemion, które budowały niewielkie osady, mieszczące w sobie albo ziemianki⁵⁹, albo też chaty o konstrukcji słupowej⁶⁰. To właśnie wtedy aktywna była kultura przeworska⁶¹ i należy podkreślić, że najdłużej⁶² utrzymywała się⁶³ ona właśnie na Mazowszu⁶⁴. W tamtym okresie osadnictwo koncentrowało się wokół dorzeczy Wkry, a więc obszaru środkowej Wisły. W następnych okresach ludność zaczęła zajmować tereny międzyrzecza Bugu, Narwi oraz Bzury. W ten sposób pojawiło się zasiedlenie⁶⁵ w Kotlinie Warszawskiej. Nie bez problemów rozszerzała się skala osadnictwa ludności na terenie Mazowsza, na wytrzebionych ob-

⁴⁹ Z początkiem jako tzw. faza sarnowska (zob. *Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*, Poznań 2007).

⁵⁰ Chodzi o miejscowości: Bojany oraz Brok.

⁵¹ Od 1600 r. przed Chrystusem do 600 r. przed Chrystusem.

⁵² E. Szydłowska, *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Katowice 1989.

⁵³ J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań–Warszawa 1958.

⁵⁴ Z. Wichrowski, *Kultura łużycka w północnej Lubelszczyźnie*, Lublin 1981.

⁵⁵ M. Gedl, *Epoka Brązu i Wczesna Epoka Żelaza w Europie*, seria: *Archeologia Pierwotna i Wczesnośredniowieczna*, Kraków 1980.

⁵⁶ W zasadzie na tym obszarze rozwijała się ona do (mniej więcej) 400 roku przed Chrystusem.

⁵⁷ Można mówić wręcz o przepaści kulturowej pomiędzy centralnym oraz wschodnim Mazowszem a pozostałymi obszarami tego regionu. Przykładowo: w centrum i na wschodzie więcej było puszcz niżli wykarczowanych siedzib ludzkich. Siedliska człowieka nastawione były wyłącznie na prowadzenie gospodarki łowieckiej oraz hodowlanej, ze znacznie mniejszym udziałem uprawiania ziemi. Paradoksalnie, ludność na tym terenie nie znała nawet sztuki wznoszenia grodów.

⁵⁸ Na potrzeby niniejszych rozważań można przyjąć czas trwania epoki jako okres od mniej więcej 400 roku przed Chrystusem do pierwszych dziesięcioleci po Chrystusie.

⁵⁹ A. Błażejowski, *Kultura przeworska a reńsko-wezerska strefa kulturowa*, Wrocław 2007.

⁶⁰ J. Lewczuk, *Kultura przeworska na środkowym Nadodrzu w okresie lateńskim*, Poznań 1997.

⁶¹ I. Młodkowska-Przepiórowska, *Kultura przeworska na Ziemi Częstochowskiej*, Częstochowa 1995; M. Olędzki, J. Skowron (red.), *Kultura przeworska: odkrycia, interpretacje, hipotezy*, Łódź 2004, t. I.

⁶² B. Balke, *Kultura przeworska w międzyrzeczu Wisły, Pilicy i Iłżanki*, Warszawa 1991.

⁶³ *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury: monografia osadnictwa*, Poznań 2006.

⁶⁴ S. Czopek, *Kultura przeworska ze schyłku starożytności*, Przeworsk 2002.

⁶⁵ Trzeba jednakże zaznaczyć, iż nadal było to zasiedlanie cokolwiek niewielkie, w porównaniu na przykład z Kujawami, nie mówiąc już o Wielkopolsce. W tym czasie, w którym zaludniały się powyżej wskazane tereny, Mazowsze cały czas stało w zasadzie wyłącznie leśną głuszą.

szarach leśnych zaś zaczynano uprawy⁶⁶. Stopniowo rozpoczęto podporządkowanie sobie metodologii wytopu żelaza, wraz z jego obróbką. Stale jednakże jako surowiec wytopowy stosowano rudę darniową. Świadczy to negatywnie nie tylko o metodyce oraz poziomie technologicznego zaawansowania procesu wytopowego, lecz także o dość pierwotnym i prymitywnym traktowaniu samego procesu wytopu, dokonywano go bowiem z surowców niekoniecznie najbardziej wartościowych.

Trzeba jednak podkreślić stosunkowo dużą liczbę pieców wytopowych⁶⁷, które rozlokowane były na Mazowszu⁶⁸; szacuje się ją na ponad 100 000 sztuk, co pozwala na określenie ilości wyprodukowanego żelaza na ok. 50–100 t. Był to proces znany od czasów starożytności, przy czym w warunkach europejskich metalurgia (nawet tak prymitywna) została rozpowszechniona przez Celtów. Ci jednakże, nominalnie kierujący się z Europy Środkowej, na obszarze Polski pojawili się – przede wszystkim – na terenach (szeroko rozumianego) Śląska, i właśnie stamtąd ich wpływy sięgnęły na Mazowsze.

Poza Celtami na Mazowsze docierały także wyroby typowo rzymskie, jak również pewna „zachodnia” logika społecznego usystematyzowania. Oczywiście nadal istniały systemy starszych plemiennych oraz rozwarstwienie społeczeństwa, ale pojawiło się (na przykład) korzystanie z niewolnictwa jeńców celem wykonania określonych prac, czy też przekonanie o konieczności zdobywania łupów i narzucania poddaństwa (aspekt ekonomiczny) oraz umacnianiu swej pozycji w regionie (aspekt polityczny). Poza takim czysto społecznym wpływem na obszar Mazowsza docierały także wytwory rzymskiej myśli technicznej. A zatem napotkać można monety, ozdoby, czy też ceramikę. Z Mazowsza eksportowano zarówno określone towary⁶⁹, jak i niewolników.

Paradoksalnie, Rzym nie był dla Mazowsza czymś nieprawdopodobnie odległym; szczególnie jeśli zwróci się uwagę na fakt, iż najbliższe obozowisko⁷⁰ żołnierzy imperium znajdowało się nieopodal Bratysławy, a więc całkiem niedaleko Polski i Mazowsza. Ten wyraźny rzymski wpływ trwał w do końca lat 80. IV wieku po Chrystusie⁷¹. Jednym z aspektów przenikania późnych wpływów rzymskich na obszar Mazowsza jest na przykład wprowadzenie rytuału całopalenia⁷², jak również pochówku szkieletowego⁷³. W tej epoce ludność zasiedlająca Mazowsze zajmowała się przede wszyst-

---

⁶⁶ Oczywiście zakładając, że karczowanie lasu nie było metodą wypalenia: w takiej sytuacji, z oczywistych względów, nie mogło być mowy o jakimkolwiek uprawianiu gleby. Wtedy zasiewy robiono na glebie tzw. jałowej (tu: nieskażonej).

⁶⁷ Była to typowa technika tzw. dymarek – charakterystycznych dla regionu Gór Świętokrzyskich (np. ośrodek w Nowej Słupi). Metodologia wytopu sprowadzała się do redukcji tlenków rud żelaza przez stosowanie węgla drzewnego, w czego wyniku otrzymywano żelazo wraz z żużlem. Następnie obtłukiwano żużel celem uzyskania „czystego” żelaza.

⁶⁸ Np. okolice Błonia, Pruszkowa etc.

⁶⁹ Np. bursztyn, futra, miód etc.

⁷⁰ W zasadzie chodzi tutaj o dość specyficzną formę organizacji armii rzymskiej, która tworzyła organizm łączący w sobie funkcje miasta oraz obozowiska.

⁷¹ Można precyzyjnie wskazać datę roku 375 po Chrystusie, ale chodzi nie tyle o umiejscowienie w czasie konkretnego wydarzenia, ile raczej o nakreślenie początku wielkiej wędrówki ludów i pierwszej próby osiedlenia się Wizygotów na obszarze Imperium Rzymskiego (378 rok – przegrana Rzymian pod Adrianopolem).

⁷² J. Gąssowski, *Kultura pradziejowa na ziemiach Polski*, Warszawa 1985.

⁷³ Istnieje kilka różnych rodzajów pochówku szkieletowego, jednakże wszystkie one sprowadzają się do umieszczenia zwłok na drewnianym postumencie (ewentualnie skrzyni, trumnie, łodzi),

kim rolnictwem oraz uprawami⁷⁴, jak również hodowlą owiec oraz bydła; co świadczy o wyraźnym postępie społecznym oraz kulturowym, jaki dokonał się wśród ludzi żyjących na tym obszarze⁷⁵. Kwitł import z okęgów Cesarstwa Rzymskiego, wykształcały się regionalne specjalizacje w ramach krain geograficznych⁷⁶.

Zaludnienie Mazowsza, mimo pozytywnych zmian w tym zakresie, nadal nie rozwijało się w szybkim tempie. Powodów takiego stanu rzeczy jest kilka, i literatura przedmiotu nie jest zgodna co do nich. Niewątpliwie nierównomierność w rozwoju poszczególnych części Mazowsza spowodowała różnicowanie ich zarówno względem siebie, jak również reszty kraju: takie zapóźnienia trudno było odrobić. Poza tym bez kontaktów (różnorakich) z Cesarstwem Rzymskim w zasadzie nie istniały szlaki eksportowe i importowe na tym terenie. W pozostałych rejonach kraju sytuacja wyglądała znacznie lepiej (choćby kierunek czeski czy też niemiecki). Ponadto wpływy kulturowe na tym obszarze (mowa na przykład o Łużyczanach) też niekoniecznie rekompensowały znacznie większe masy cywilizacyjnych indukcji⁷⁷, które obecne były na innych obszarach kraju. To wszystko złożyło się na obraz Mazowsza jako miejsca zacofanego (zróżnicowanie wewnętrzne, na część wschodnią oraz zachodnią – zgodnie z linią Wisły), które jednakże powoli odrabiało zapóźnienia.

V wiek po Chrystusie przyniósł przesunięcia ludnościowe na obszarze Mazowsza, którego północne obszary zaczęły z wolna pustoszeć: mieszkańcy kierowali się na południe, ewentualnie na wschód, ponieważ uznawali najwidoczniej, iż są tam lepsze perspektywy rozwojowe, lepsze warunki do życia etc. Trzeba także wskazać, że okres około roku 500 po Chrystusie to, generalnie rzecz ujmując, wędrówki ludów w całej Europie: nie zaś jedynie na Mazowszu. W odniesieniu do tego obszaru należy podkreślić, iż miejsca (szczególnie właśnie na północnych rubieżach) opuszczone przez masy ludnościowe zostały zasiedlone przez cywilizację, którą określa się częstokroć mianem „protosłowiańskiej”. Niewątpliwie jest to uzasadnione historycznie⁷⁸.

Czas, w którym Słowianie napłynęli na ten obszar, można różnicować na dwa okresy historyczne: jeden wcześniejszy⁷⁹, drugi późniejszy⁸⁰. Właśnie w tym okresie, czyli na przełomie wieków VII oraz VIII, na Mazowszu nastąpiło znaczne przyspieszenie rozwoju społecznego i ekonomicznego. Niewątpliwie był to uboczny skutek wielkich migracji ludności, które pozytywnie wpłynęły na ukształtowanie się ustroju

następnie zaś wyposażano zwłoki w zróżnicowane przedmioty i sypano na wszystko ziemny kurhan.

⁷⁴ Np. jęczmień, pszenica, proso.

⁷⁵ Szczególnie w centralnej oraz wschodniej części Mazowsza, które były znacznie zacofane względem innych regionów ówczesnej Polski (obojętnie w tym momencie, jak tę „ówczesną Polskę” się będzie definiowało; tutaj przyjęto granice działalności plemion na obszarze, który dzisiaj w większości stanowi polski teren).

⁷⁶ Np. rękodzielnictwo, w tym przykładowo tkactwo.

⁷⁷ Jednakże istnieje teza o tym, że należy łączyć południowe Mazowsze z wpływami kultury śródziemnomorskiej, północne zaś z cywilizacją skandynawską (tj. germańską).

⁷⁸ Prasłowiańszczyzna we wczesnym średniowieczu miała swoje źródło na obszarze rozlokowanym między Odrą i Dnieprem. Mowa o czasach od VII do VIII wieku po Chrystusie.

⁷⁹ Od 550 r. do 700 r.

⁸⁰ Od 700 r. do 950 r.

plemiennego, o znacznie bardziej złożonej strukturze⁸¹. To właśnie wtedy powstały grody, jak również osady wiejskie rozbudowane w ramach większych całości społecznych⁸².

Gdyby nakreślić topograficzną mapę rozwoju osadnictwa na tym terenie, to można by uznać, iż rozwijało się ono zgodnie z biegiem Bzury oraz Wisły⁸³, przy czym rejon Drohiczyzna zdawał się całkowicie samodzielny i wyodrębniony na tle innych, na przykład Płocka, który to rejon grupował rozmaite miejscowości⁸⁴. Zupełnie odmienny kulturowo był region sąsiadujący z północnym Mazowszem, ponieważ został on opanowany przez ludność typowo⁸⁵ pruską⁸⁶ (bałtyjską^{87,88}), czyli między innymi Galindów⁸⁹, czy też Jaćwingów⁹⁰ i Sasinów⁹¹, przy czym ci ostatni – w okresie późniejszym – nie godzili się na poddaństwo wobec książąt mazowieckich.

Wskazano już, że ludami sąsiadującymi z Mazowszem od północy były plemiona staropruskie. Należy zatem postawić pytanie, kim byli owi „Prusowie”. Pierwszym zapisem historycznym, który traktuje o – późniejszych – Prusakach jest „Geograf Bawarski”⁹², wskazujący na formę „Bruzi”. Nieco inaczej nazwa ta została zapisana w kronice Ibrahima Ibn Jakuba, przy czym te północne plemiona zostały określone mianem „Borus”⁹³. Inny dokument, *Dagome Iudex*, stosuje już nazwę „Pruz” (w liczbie mnogiej: Pruzze)⁹⁴, i jest to już forma stosowana w kolejnych dokumentach historycznych, na przykład w „Żywocie św. Wojciecha”⁹⁵.

Trzeba jednakże wyraźnie oddzielić Prusy jako plemiona od „Prusów” jako państwa, zapoczątkowanego przez Zakon Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie: w taki właśnie sposób powstały tzw. Prusy Książęce (w odróżnieniu od

---

⁸¹ Powstawanie coraz bardziej złożonych struktur społecznych, zakończonych utworzeniem bytu państwowego (okres pierwszych Piastów).

⁸² Np. Czernsk, Płock, Warszawa, Stare Bródno etc.

⁸³ M.in. okolice Płocka, jak również Drohiczyzna.

⁸⁴ Obszar między Wysoczyzną Mławsko-Ciechanowską a Wysoczyzną Płocką oraz Pułtuskim.

⁸⁵ J. Antoniewicz, *Baltowie zachodni w V w. p. n. e. – V w. n. e.: terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemion prusko-jaćwieskich i letto-litewskich*, Białystok 1979.

⁸⁶ Prusowie (zwani także „Estami”) są częścią ludów bałtyjskich.

⁸⁷ W pewnym sensie chodzi o ludność tzw. protopruską.

⁸⁸ A. Kastori, A. Essen (red.), *Baltowie – przeszłość i teraźniejszość: materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Studium Europy Wschodniej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 10–11 grudnia 1990 r.*; Kraków 1993.

⁸⁹ Ich dzieje przybliża periodyk naukowy IAUW „Studia Galindzkie”.

⁹⁰ Jeden z rodzajów bałtyckich ludów, o tyleż paradoksalny, że spokrewniony zarówno z Prusami, jak i Litwinami. Co znamienne, ostatecznie plemię to wygasło dopiero w XVI wieku, przy czym w dwudziestolecu XV wieku podzielono jego ziemie między trzy podmioty: Królestwo Polskie oraz Zakon Krzyżacki i Wielkie Księstwo Litewskie.

⁹¹ Jedno ze staropruskich plemion. W Polsce ich grody zlokalizowane zostały między innymi w Narzymiu czy Nowym Dworze.

⁹² Czyli: „Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii”, napisane w połowie lat 40. IX wieku dla króla Ludwika Niemca w Ratyzbonie. Pierwsze wydanie drukowane zostało zrealizowane w roku 1772. Sama nazwa „Geograf Bawarski” została nadana przez Potockiego, polskiego archeologa, i obowiązuje do dziś w charakterze określenia międzynarodowego.

⁹³ „(...) Z Mesko sąsiadują na wschodzie Rus, a na północy Borus”.

⁹⁴ „Pruzze usque in locum, quo dicitur Russe”.

⁹⁵ Forma „An Pruzzorum” – czyli: do Prusów.

tzw. Prus Królewskich)⁹⁶, następnie zaś jako „Prusy” zaczęto określać pozostałe terytoria (np. we władaniu dynastii Hohenzollernów, tzw. Prusy Wschodnie etc.).

Warto także zaznaczyć, że w skład Prusów wchodziło 12 plemion, tzn.: Pomezanowie⁹⁷, Pomezanowie⁹⁸, Warmowie, Natangowie⁹⁹, Bartowie, Galindowie¹⁰⁰, Sasinowie, Jaćwingowie, Sambowie¹⁰¹, Nadrowowie¹⁰², Skalowia¹⁰³, Sudawia¹⁰⁴.

Generalnie gramatyczna forma plemienia „Prusowie” stanowi zastąpienie (stosowanej wcześniej) nazwy „Estowie” (czyli: Aesti)¹⁰⁵. Literatura przedmiotu nie jest zgodna odnośnie do genezy nazwy „Prusy”¹⁰⁶, skłonna jest w niej widzieć zarówno odwołanie do „człowieka, który pojął rozum”, czyli osoby mądrej (przynajmniej taki wniosek można wyciągnąć po lekturze pracy Okulicz-Kozaryn¹⁰⁷, która dokonała morfologicznej analizy nazwy „Prusy” na bazie słowotwórstwa języka litewskiego¹⁰⁸ oraz łotewskiego¹⁰⁹ i – bezpośrednio – pruskiego¹¹⁰); jak również drwiące nawiązanie do czasownika „myć”¹¹¹ albo rzeczownika „ryj” czy też „pysk”¹¹² (teza stworzona przez Brücknera)¹¹³.

Bez względu na genezę plemion pruskich, jak również niezależnie od wpływów Bałtów na społeczne oraz kulturowe ukształtowanie Mazowsza, należy stwierdzić, że plemiona takie sąsiadowały z północnym Mazowszem. Z kolei ze wschodniego kierunku

⁹⁶ Terenów, na których przeważał Związek Pruski.

⁹⁷ Najprawdopodobniej nazwa została wytworzona na zasadach regionalizmu topograficznego, tzn. określenia charakteryzującego daną grupę społeczno-kulturową na podstawie charakterystycznych cech miejsca, w którym znajdowały się jej siedziby. Na tej zasadzie rzeczownik „Pomezanowie” nawiązywać może do „kraju za lasami”.

⁹⁸ Na zasadach regionalizmu topograficznego: kraj zarośnięty [porośnięty] zaroślami (nazwa utworzona od pruskiego słowa „pagudian”).

⁹⁹ Na zasadach regionalizmu topograficznego: kraina spływającej wody [kraina o spływających wodach].

¹⁰⁰ Nazwa utworzona od wyrazu „galas”, czyli kres [granica]. Rozwijając ten wątek, należy antycypować go do semantyki określenia miejsca bytowania Galindów jako „końca Prus” (tu: wskazanie granicy, za którą nie było już ani jednego pruskiego plemienia).

¹⁰¹ Na zasadach regionalizmu topograficznego: kraj rolniczy (od pruskiego słowa „same”, czyli rola).

¹⁰² Na zasadach regionalizmu topograficznego: kraj drążenia drzewa (od pruskiego terminu „druvis”).

¹⁰³ Na zasadach regionalizmu topograficznego: kraj leśny (słowo pochodzenia litewskiego).

¹⁰⁴ Na zasadach regionalizmu topograficznego: kraj nad rzeką Suduone.

¹⁰⁵ Określenia „Aesti”, kiedy już przestało odnosić się do Prusów, zaczęto używać na określenie zachodnich Finów; pobrzmiewa ono do dnia dzisiejszego w nazwie jednego z krajów bałtyckich – Estonii.

¹⁰⁶ Synonimy stosowane w średniowieczu to między innymi: Bruzzi, Pruži, Pruzzi, Prisci, Prusci.

¹⁰⁷ Ł. Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1996.

¹⁰⁸ W języku litewskim wyraz „prōtas” oznacza rozum, wyraz „prasti” zaś – pojmowanie, rozumienie (czegoś).

¹⁰⁹ W języku łotewskim słowo „prāts” oznacza rozum, określenie „prast” zaś – pojmowanie (czegoś).

¹¹⁰ W języku pruskim termin „pruta” oznaczał rozum, słowo „presi” zaś – osobę, która zrozumiała (coś).

¹¹¹ Prausti.

¹¹² Prusna.

¹¹³ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957, s. 438.

ku na ten obszar kierowały się masy ludzkie będące w orbicie wpływów kultury wschodniopomorsko-mazowieckiej¹¹⁴. Jest to etniczny teren dzisiejszego Podlasia, osadnictwo typowo ruskie zaś dotarło na ten obszar znacznie później, tzn. w czasach, w których Bug (w zasadzie środkowa jego część) stał się rzeką faktycznie odgraniczającą¹¹⁵ od siebie dwie rzeczywistości Słowiaństwa: wschodnie oraz zachodnie.

Jak wskazano uprzednio, Mazowsze (rozumiane jako terytorium geograficzne) składało się z mozaiki przeróżnych obszarów, które z czasem podporządkowywały się centralistycznej strukturze panowania. Co oczywiste proces ten nie odbywał się bez pewnych (określonych) tarć oraz napięć, które były czynnikami całkowicie naturalnymi przy pokonywaniu barier plemiennych, jak również w rozwoju społecznym. Z drugiej strony wielostopniowa i zhierarchizowana organizacja coraz bardziej przypominała państwowy byt (nawet o charakterze pierwotnym), lecz już coraz mniej hierarchizacje obecne w prymitywnych plemionach początków państwowości. Ponadto świadoma i coraz bardziej złożona struktura państwowa potrafiła wytyczać swoje cele oraz kierunki, jak również definiować zagrożenia i trudności stojące przed całą społecznością. To już nie są próby określania, w jakim stopniu nowo powstały organizm jest „państwem”, ale w jakim ta stworzona struktura potrafi identyfikować zagrożenie wspólnotowości oraz podmiotowości.

Mazowsze, ze swej istoty, w czasach pierwotnych (przed Piastami) nie było ani specjalnie odmiennym, ani też jakimś wyjątkowo ciekawym (etnicznie, społecznie, politycznie) regionem państwa „polskiego”. Nie działy się tam ani wybitne wydarzenia historyczne, ani też region nie odcisnął swego niezbywalnego piętna na historii Europy czy (szerzej) świata. Jednakże w skali obecnej Polski jest elementem niezbywalnym, który (dzięki ewolucji w przeciągu stuleci) stał się – od około 200 lat – regionem o zasadniczym znaczeniu politycznym, ekonomicznym oraz społecznym. Rola Mazowsza jest istotna raczej z dzisiejszej perspektywy niż z perspektywy wieków uprzednich, kiedy to teren ten nie odgrywał pierwszoplanowej roli w kształtującym się państwie¹¹⁶.

Nie chodzi tu o umniejszanie czegokolwiek Mazowszu, lecz o stwierdzenie prostej prawdy historycznej o tym, iż 400 czy 700 lat temu rejon ten nie miał tak dużego znaczenia w ówczesnej Polsce jak pozostałe (pokroju Małopolski czy też Wielkopolski) i że rola Mazowsza (pojawia się czy wzrasta) dopiero od około 250 lat, w stosunku do czasów obecnych. Czyli, *de facto*, nigdy w ogóle nie istniała, choć sam region (o takim czy innym charakterze) oczywiście istniał, był zaludniany, prowadził swoje życie społeczno-ekonomiczne, w jakiś sposób odnajdywał się w rzeczywistości ówczesnej Europy etc. Naturalnie należy doceniać kulturowe odrębności oraz wartości tego rejonu, gdyż ich niewątpliwie wysoka wartość nie podlega żadnej dyskusji. Jednakże należy zachować zdrowe oraz rozsądne proporcje przy kreśleniu obrazu przeszłości Ma-

---

¹¹⁴ P. Kaczanowski, J. Kozłowski, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich do VII wieku*, Warszawa 2002, s. 155.

¹¹⁵ Czasami także w sposób zupełnie fizyczny, jak to było na przykład w odniesieniu do niektórych miejscowości, z których wschodnie i zachodnie części to nie tylko kierunki orientacji geograficznej, lecz także dwie zupełnie odmienne państwowości oraz kultury: polska i ruska. Przykładem tego typu miejscowości na Podlasiu może być „Stok”, który po polskiej stronie zwał się Stokiem Lackim (polskim), po przeciwnej zaś – Stokiem Ruskim.

¹¹⁶ Znaczenie Małopolski czy też Wielkopolski było znacznie większe, i to przez stulecia od czasów, w których już dawno nie istniała „kultura pierwotna” na Mazowszu.

zowska, szczególnie z odniesieniem do czasów obecnych, kiedy Warszawa nie jest małym grodem o znaczeniu mniejszym od Włocławka, lecz stolicą Rzeczypospolitej.

Mówienie o granicach jest, siłą rzeczy, bardzo płynne: odnosząc się do czasów, w których nie istniało jeszcze pojęcie „Polski” (*sensu stricto*), i do ówczesnych wydarzeń, należy zachować dużą dozę ostrożności oraz spokoju w formułowaniu sądów. Część z tych granic faktycznie do dziś obowiązuje, część jest zaś diametralnie inna. Przykładem może być choćby Małopolska, która (w czasach przed Piastami) graniczyła bezpośrednio z Mazowszem; w czasach dzisiejszych oba rejony różnicuje między sobą ok. 330 kilometrów w linii prostej. A zatem, przenosząc na dzisiejszy grunt ustalenia oraz aspekty dziejowe odnoszące się do czasów ubiegłych, należy bardzo uważać, także na popełnienie błędów typowo metodologicznych (*vide*: ahistoryzm). Dlatego raz jeszcze należy podkreślić, jak szalenie istotne jest zachowanie prawidłowych proporcji w ocenie wydarzeń oraz ich wpływu na czasy obecne.

BIBLIOGRAFIA

- Antoniewicz J. 1979.** *Baltowie zachodni w V w. p.n.e. – V w. n.e.: terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemion prusko-jaćwieskich i leto-litewskich*, Białystok.
- Balke B. 1991.** *Kultura przeworska w międzyrzeczu Wisły, Pilicy i Ilżanki*, Warszawa.
- Błażejowski A. 2007.** *Kultura przeworska a reńsko-wezerska strefa kulturowa*, Wrocław.
- Brückner A. 1957.** *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Czerniak L. (red.) 1994.** *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, Grudziądz–Toruń.
- Czopek S. 2002.** *Kultura przeworska ze schyłku starożytności*, Przeworsk.
- Gąsowski J. 1985.** *Kultura pradziejowa na ziemiach Polski*, Warszawa.
- Gedl M. 1980.** *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie*, seria: *Archeologia Pierwotna i Wczesnośredniowieczna*, Kraków.
- Grygiel T. (red.) 2004.** *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Ostłonek*; t. I: *Wczesny neolit, kultura ceramiki wstęgowej rytej*, Łódź.
- Guldon Z., Powierski J. 1974.** *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XII–XIV wieku*, Poznań–Warszawa.
- Kaczanowski P., Kozłowski J. 2002.** *Najdawniejsze dzieje ziem polskich do VII wieku*, Warszawa.
- Kastori A., Essen A. (red.) 1993.** *Baltowie – przeszłość i teraźniejszość: materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Studium Europy Wschodniej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 10–11 grudnia 1990 r.*, Kraków.
- Kolberg O. 1988.** *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, t. IV: *Mazowsze Stare, Mazury, Kurpie*, Kraków–Lwów–Warszawa.
- Kostrzewski J. 1958.** *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań–Warszawa.
- Kozłowski S. 1991.** *Neolit preceramiczny na Kujawach?*, Warszawa.
- Kurgan-Przybylska M. 1991.** *Neolit na Górnym Śląsku*, Katowice.
- Lewczuk J. 1997.** *Kultura przeworska na środkowym Nadodrzu w okresie lateńskim*, Poznań.
- Młodkowska-Przepiórowska I. 1995.** *Kultura przeworska na Ziemi Częstochowskiej*, Częstochowa.

- Okulicz-Kozaryn Ł. 1996.** *Dzieje Prusów*, Wrocław.
- Olędzki M., Skowron J. (red.) 2004.** *Kultura przeworska: odkrycia, interpretacje, hipotezy*, t. I, Łódź.
- Pawlak E. (red.) 2007.** *Żerniki, gm. Kórnik, stan 23: osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*, Poznań.
- Przewoźniak M. 1989.** *Konflikty miasto – środowisko przyrodnicze*, „Przegląd Geologiczny”, t. LXI, z. 1–2, s. 51–62.
- Przewoźniak M. 2002.** *Kształtowanie środowiska przyrodniczego miast*, Gdańsk.
- Racinowski R. 1987.** *Wprowadzenie do fizjografii osadnictwa*, Warszawa.
- Skowron J. 2006.** *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury: monografia osadnictwa*, Poznań.
- Szydłowska E. 1989.** *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Katowice.
- Wichrowski Z. 1981.** *Kultura łużycka w północnej Lubelszczyźnie*, Lublin.
- Zajączkowski S. 1951.** *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łużyckiej i sieradzkiej*, Łódź.

STRESZCZENIE

Za każdym razem, kiedy tylko podejmuje się temat odległych dziejów jakiegoś regionu, należy zdawać sobie sprawę z pewnego paradoksu: otóż analizowane czasy, choć odległe w sensie historycznym, są nadal bliskie współczesnej rzeczywistości danego obszaru. Dzieje się tak dlatego, że można bez większych problemów wskazać, w jaki sposób poszczególne elementy składowe należące do czasów przeszłych ewoluowały w formę obecnie istniejącą. Powyżej dowiedziono, iż coraz trudniej jest wskazać (społecznie, historycznie) granicę jakiegoś regionu, gdyż samo pojęcie „granica” w sensie socjologicznym oraz dziejowym jest bardzo płynne oraz zmienne. W przypadku Mazowsza zagadnienie płynności granic odnosiło się do zobrazowania prób wywalczenia pewnego rodzaju terytorialnej i gospodarczej stałości i niezależności, co niekoniecznie było procesem prostym i łatwym do przeprowadzenia.

SŁOWA KLUCZOWE: lokalizacja regionu, osadnictwo, Celtowie i Rzymianie, sąsiedzi, Mazowsze w czasach prepiastowskie

SUMMARY

Every time when the history of a certain region is considered, one has to be aware of the paradox that analysed times are very close to the contemporary ones, despite of being historically far-away. It happens like that because this is difficult to point how the elements of the past times have evolved into the form which we can see today. It has been shown that it is getting more difficult to indicate the social and historical borders of a region, because, in the sense of sociology and history, the meaning of "border" is changing and floating constantly. In case of Mazovia, the meaning of floating borders was used to illustrate the attempts of gaining territorial and economical independence. However, it wasn't necessarily easy process to go through.

KEYWORDS: location of the region, settlement, The Celts and the Romans, neighbours, Mazovia in the pre-Piast dynasty